

Jarosław Kuczer

Uniwersytet Zielonogórski
ORCID 0000-0002-1344-3973
j.kuczer@wpa.uz.zgora.pl

Przedstawicielstwa reprezentanckie Świętego Cesarstwa Rzymskiego Narodu Niemieckiego a udział w nich „stanu hrabiowskiego” (*Grafenstand*) w okresie XVI-XVIII wieku

Słowa kluczowe: Święte Cesarstwo Rzymskie Narodu Niemieckiego, historia Niemiec, hrabiowie, hrabia palatyn (*pfalzgraf*), margraf, landgraf, burgraf, gaugraf, historia parlamentaryzmu, historia nowożytna, historia prawa, historia administracji

Streszczenie. Artykuł traktuje o problemie funkcjonowania najwyższych zgromadzeń przedstawicielskich w okresie XVI-XVIII wieku na terenach Świętego Cesarstwa Rzymskiego Narodu Niemieckiego. Szczególną uwagę poświęcono formie, budowie i funkcjonowaniu najwyższych z nich. Chodzi mianowicie o Sejm Rzeszy oraz Sejmy Okręgów Rzeszy. W tym aspekcie starano się ukazać rolę i znaczenie szerokiej i wielopoziomowej grupy społecznej hrabiów. Natomiast zgromadzenia wybrano z wielopoziomowego systemu parlamentarnego państwa habsburskiego z uwagi na ich ostateczną decyzyjność i ściśle powiązanie oraz naturalnie doniosłe znaczenie i istnienie w ich strukturze osobnych od innych grup arystokracji, duchownych i miast ław hrabiowskich. Powodowało to, iż ich głos nie tonął w ogólnych decyzjach możnowładztwa czy szlachty jako całości.

Central and Regional Parliaments of the Holy Roman Empire of the German Nation and the Participation of the “Count Estate” (*Grafenstand*) in the Period of the 16th-18th Centuries

Key words: Holy Roman Empire of the German Nation, History of Germany, counts, count palatine (*pfalzgraph*), margrave, landgraph, burgrave, gaugraph, history of parliamentarism, modern history, history of law, history of administration

Summary. The article deals with the problem of the functioning of the highest representative assemblies in the period of the 16th-18th centuries in the territory of the Holy Roman Empire of the German Nation. Particular attention was paid to the form, structure and functioning of the highest of them. It is about the Parliament of the Reich and Parliaments of the Reich Circles. In this aspect, attempts were made to show the role and importance of the broad and multi-level social group of the counts. The assemblies, on the other hand, were selected from the broad parliamentary system of the Habsburg state, because of their ultimate decision-making and close connection, their natural importance or the existence in their structure separate from other aristocratic groups, clergy and city benches. As a result, their voice did not drown in the general decisions of the nobility as a whole.

Drogi działalności hrabiów w strukturach zgromadzeń państwa były niezwykle szerokie. Faktem pozostaje też, iż całe Święte Cesarstwo Rzymskie, liczba zgromadzeń, ich struktura, brak jasno ustalonego podziału terytorialnego, *stricte* pod względem prawnym określonej hierarchii, problemy i konflikty na tle rangowym, pierwszeństwa, przyczyniały się do stanu chaosu i ewolucyjnie następujących po sobie cyklach wynoszenia jednych zgromadzeń przed drugie. Okres ten trwał przez około tysiąc lat (800-1803/6). Problematyczny podział wewnątrz arystokracji przyniósł niezrozumiałe dla nauki polskiej używanie określenia „stan” (*Stand*). W dydaktycznym uproszczeniu można by przyjąć, iż ogół szlachty dzielił się na dwie grupy. Były nimi stan panów (*Herrenstand*) i niższa grupa, stan rycerski (*Ritterstand*). Idąc za tym, w samym herrenstandzie istniały przynajmniej trzy „stany”: *Fürstenstand*, *Grafenstand*, *Freiherrenstand* – książęta, hrabiowie, baronowie. Mało tego, w łonie każdego z nich istniały kolejne grupy zwane „stanami”. Dla współczesnych jasnym było jednak, dlaczego niektórzy hrabiowie są ważniejsi i w hierarchii stanowej zajmują wyższe miejsce. Dlaczego przykładowo hrabiowie dworscy/hrabiowie palatyni (palatyni, *Pfalzgrafen*), margrafowie, landgrafowie, burgrafowie czy gaugrafowie stali ponad całą grupą książąt i nosili wysoki status książąt Rzeszy. Pozostawiając te dywagacje na boku, mimo iż w tak zarysowanym aspekcie będą one niezbędne dla dalszego wywodu, zajmijmy się samymi zgromadzeniami wyższego i średniego szczebla, choć istniały cztery, a może nawet pięć poziomów, na których funkcjonowały zgromadzenia szlacheckie¹.

Pierwszym i najważniejszym zgromadzeniem możnowładztwa, a następnie – w czasach nowożytnych – arystokracji, był Sejm Rzeszy (*Reichstag*), będący w istocie Sejmem Cesarstwa (nie obejmował jedynie części dóbr dziedzicznych Habsburgów). Po raz pierwszy został zwołany w 777 r. w Państwie Frankońskim w czasach wojen saskich Karola Wielkiego. Jego skład ulegał powiększeniu aż do późnego XVI wieku. Proces ten miał miejsce m.in. z uwagi na wzrost liczebności grupy hrabiów oraz ich ambicji zajmowania odpowiedniej dla siebie pozycji oraz realizacji karier w służbie państwa². „Zarządzanie” owymi ambicjami nie było specjalnie łatwe dla domów panujących. Jeśli skład Sejmu Rzeszy musiał zostać ograniczony, z pomocą przychodziło stworzenie tzw. Sejmów Okręgów Cesarstwa. Sejmy Rzeszy odbywały się w najważniejszych miastach państwa i z tradycji wynikało, że miały się odbywać w Norymberdze, Augsburgu, Wormacji, aż wreszcie na stałe sejm zagościł w Ratybonie. Wokół niego rozgrywała się całość życia politycznego państwa, łącznie

¹ O podziałach w łonie arystokracji ogólnoniemieckiej: W. Strzyżewski, *Herby i tytuły. Pieczęć szlachecka w księstwie głogowskim XVI-XVIII wiek*, Warszawa 2009; J. Kuczer, *Baronowie, hrabiowie, książęta. Nowe elity Śląska (1629-1740)*, Zielona Góra 2013.

² Szczególnie interesującym i szeroko omówionym przykładem pozostaje Królestwo Prus i Margrabstwo Brandenburgii: M. Konopnicka, *Oficer-urzędnik-dworzanin. Kariery szlachty śląskiej w państwie pruskim (1740-1806)*, Zielona Góra 2014.

z odbywaniem publicznych sądów czy wykonywaniem egzekucji na skazanych na banicję i infamię arystokratów. W skład wchodził wyłącznie dostojnicy będący bezpośrednio lennikami cesarza³.

Podobnie było ze zjazdami tzw. Okręgów Rzeszy, których było 11. Rzesza była podzielona bowiem na okręgi (*Reichskreise*): bawarski, frankoński, Górnego Renu, saksoński, Dolnego Renu i westfalski, burgundzki, reński, austriacki, dolnosaksoński i górnosaksoński. Ostatnie dwa powstały w wyniku rozpadu okręgu saksońskiego w 1512 r. Pomiędzy dwoma rodzajami zgromadzeń był jeszcze samorzutny zjazd hrabiów/związek hrabiów (*Grafenverein*), który z uwagi na brak akceptacji działań ze strony cesarza, a Króla Rzymskiego, wyłączymy z rozważań w niniejszej publikacji.

Największy, któremu przypisywano należyty splendor był Sejm Świętego Cesarstwa Rzymskiego Narodu Niemieckiego, będący jednocześnie najwyższym gremium przedstawicielskim cesarstwa, o czym już pisano. Jego początki sięgają Hoftagu, czyli Sejmu Nadwornego (Zjazdu Nadwornego) z XV wieku. Jeśli jednak jego formuła obrad, ich ilość i liczba uczestniczących przerosła mniej znaną nam, wiecową poprzedniczkę, to późniejszy Sejm Rzeszy stracił na decyzyjności i stanowieniu praw. Wprawdzie od 1663 r. zaczął obradować permanentnie, czy jak podaje się w literaturze: „nieustannie”, ale fakt podporządkowania sobie przez cesarza stanów po Wojnie Trzydziestoletniej (1618-1648) umniejszyło rolę Sejmu w państwie, a ilość jego posiedzeń nie świadczyła już o jakości. O ile jako instytucja przepelniony został urzędnikami, to sam sejm w pełnym składzie zbierał się nieregularnie. W różnych okresach Sejm Rzeszy posiadał mniejsze lub większe kompetencje. Członkowie *Reichstagu* mogli nakładać podatki w wymiarze całego państwa, zatwierdzać kwestie spraw wojny i pokoju, decydować o składzie armii Rzeszy oraz sankcjonować i opłacać sprawy związane z koronacją cesarza, z wyprawą do Rzymu włącznie. Z czasem sejm ustępował pola władzy monarszej i powoli stał się narzędziem zatwierdzającym każdą decyzję cesarską⁴.

Marszałkiem sejmów oraz przewodniczącym kurii elektorów był z urzędu arcybiskup Moguncji. Zasiadający w tej ławie mieli wyłączne prawo do wyboru nowego cesarza rzymskiego. Była ona pierwszą z trzech, ukształtowanych ostatecznie w 1489 roku. Prócz wspomnianych elektorów, tzw. książąt kurialnych (*Kurfürsten*), sejm Rzeszy składał się z kolejnych dwóch ław: książąt oraz – mniej nas interesująca – miast. Mowa tu o podziale na poszczególne ciała reprezentanckie. W kurii elektorów, od 1356 roku i ustaleń Złotej Bulli Karola IV, znajdziemy więc trzech arcybiskupów (Moguncji, Kolonii i Trewiru), pełniących również funkcje kanclerzy Rzeszy odpowiednio dla Niemiec, Włoch i Burgundii. Kolejno zasiadali w niej król Czech

³ R. Schieffer, *Christianisierung und Reichsbildungen. Europa 700–1200*, München 2013, s. 37 nn.

⁴ H. Boockmann, *Geschäfte und Geschäftigkeit auf dem Reichstag im späten Mittelalter*, München 1988, s. 8 nn.

(Luksemburczycy, Jagiellonowie⁵, Habsburgowie), palatyn reński, książę Saksonii (Askańczycy, Wettynowie, Albertynowie, Ernestynowie), markgraf Brandenburgii (Askańczycy, Wittelsbachowie, Luksemburgowie, Hohenzollernowie), od 1623 roku książę Bawarii (Wittelsbachowie), a po roku 1692 książę Brunszwiku i Lüneburga (Welfowie). Co ważne, jednym z elektorów był sam cesarz. Był on zarazem królem Czech, co wkładało w przyszłe ręce każdego dziedzica oddanie głosu na własną osobę. W 1618 roku możliwość tę starał się – bez powodzenia – wytrącić z rąk habsburskich palatyn reński (posiadający już jeden głos elektorski), Fryderyk V. Na króla Czech koronował się jako Fryderyk I Wittelsbach, wszczynając wojnę o Królestwo Czech i Hrabstwo Moraw oraz Śląsk. Tzw. czeski okres dwuwładzy trwał dwa lata i otworzył jedną z najczarniejszych kart w historii Europy, wspomnianą Wojnę Trzydziestoletnią. Czeski historyk Radek Fukala określił ją nawet mianem „dramatu Europy”⁶. Z końcem wojny ogłoszono powszechną amnestię, czego konsekwencją stała się tzw. *causa palatina*. Był to w istocie IV artykuł pokoju zawartego w Osnabrück, kończący wieloletni spór w ramach dwóch linii jednego rodu. Bawarskim Wittelsbachom nadano tytuł elektora, a Wittelsbachom z Palatynatu, a dokładnie Karolowi I Ludwikowi ją odebrano, po czym nadano ponownie. Chodziło o kolejność w zasiadaniu w kurii, co miało jedynie, lub aż, prestiżowe znaczenie. Dodajmy również, iż w 1777 roku doszło do połączenia w rękach jednej rodziny Wittelsbachów Palatynatu Reńskiego i Księstwa Bawarii (z „bawarskim” Palatynatem Górnym łącznie). Na sejmie doszło do wystawienia dokumentu pojednawczego, stanowiącego o zawieszeniu w prawach palatynów reńskich, podczas gdy tamtejsi władcy, teraz już jako księżęta Bawarii, uzyskali kompetencje elektorskie. Przez większość okresu istnienia pierwszej kurii, spośród książąt kurialnych – najpierw w liczbie 7, a następnie 9 – dwóch posiadało *de facto* tytuł hrabię. Zawsze stanowiło to więcej niż 20% składu, co dla grupy hrabiów miało znaczenie epokowe⁷.

Kolejnym kolegium w ramach Sejmu Rzeszy był *Reichsfürstenrat*, czyli Rada Książąt Rzeszy, zwana też Ławą Książęcą (*Fürstenbank*) lub Kolegium Hrabiów Rzeszy (*Reichsgrafenkollegium*). Przewodzili jej na zmianę arcybiskup Salzburga i arcyksiążę Austrii („Obu Austrii”). Kurię tę stanowili książęta Rzeszy (*Reichsfürsten*), których w tej pracy określamy mianem „rzeczywistych”, aby odróżnić ich od

⁵ Jedyny raz Jagiellonowie, jako królowie Czech, mieli okazję na wybór cesarza w 1519 roku. Z racji młodego wieku Ludwika II Jagiellończyka reprezentował go stryj, Zygmunt Stary, król Polski. Por. W. Swoboda, *Polska wobec elekcji cesarza Karola V w roku 1519*, Wrocław 1947.

⁶ R. Fukala, *Dramat Europy. Wojna trzydziestoletnia (1618–1648) a kraje Korony Czeskiej*, Wrocław 2015.

⁷ L. Holzfurtner, *Die Wittelsbacher. Staat und Dynastie in acht Jahrhunderten*, Stuttgart 2005, s. 30–48 i 255–287; V. Press, *Das Haus Bayern*, [w:] *Jahrbuch des Historischen Vereins für das Fürstentum Liechtenstein*, 1995, 93, s. 141–186.

książąt posiadający przydomek Rzeszy, ale niezasiadających w tym gremium. Ponadto w jej skład wchodził margrafowie i landgrafowie, którzy byli bezpośrednimi wasalami cesarza i nominalnie mieli status książęcy. Wyłączeni z tego gremium byli wszyscy posesjonaci ziemscy, których mianowali bądź pod swoje skrzydła lenne przyjmowali jacykolwiek członkowie omawianych tu pierwszej czy drugiej kurii. Ponadto hrabiowie mianowani przez cesarza w czasach nowożytnych nie mieli już dostępu do sejmku Rzeszy, co ograniczało mocno tę grupę i mogło stanowić źródło społecznych frustracji. Możemy przypuszczać, iż powodował nimi sam fakt występowania w niektórych księstwach, margrafstwach, landrafstwach czy burgrafstwach nawet do 10% hrabiów tytularnych, a liczba tytułów w okresie od XVI wieku rosła niemal w postępie geometrycznym. Tak duża liczba była wynikiem nie tylko wzrostu nadań cesarskich, ale wynikała także z faktu coraz liczniejszych podziałów dóbr związanych z rozwojem biologicznym rodów hrabiowskich i licznych ascendentów. W XVII w., kiedy na dużą skalę zaczęto czynić nadania hrabiowskie, jednoczesne wprowadzanie nowo mianowanych do sejmku Rzeszy mogłoby doprowadzić do przyspieszenia i tak już postępującej inercji tego organu. W drugiej kurii, czyli kurii książąt widzimy licznych hrabiów, baronów i duchownych. Wszyscy oni posiadali tytuły Rzeszy, co – nawet jeśli nie posiadali tytułu książęcego – czyniło ich równymi książętom, o czym już pisaliśmy. Tutaj zasiadało 260 osób, a 103 osobowa grupa hrabiów (w 1792 r.) musiała odgrywać więc niepoślednią rolę. Poniższy wykaz obejmuje wszystkich hrabiów, którzy zasiadali w sejmie Rzeszy właśnie od 1663 do 1792 r.. W niektórych przypadkach pominięto książąt, którzy zasiadali w kurii drugiej oraz książąt bez majątku hrabiowskiego. Dla jasności wspomnijmy, iż poza sejmem pozostali hrabiowie i hrabiowie Rzeszy pochodzący z ziem dziedzicznych Habsburgów oraz posiadający pana lennego innego niż cesarz⁸.

Wśród hrabiów wymienimy najważniejszych: palatyna von Pfalz-Lautern, palatyna von Pfalz-Simmern, palatyna i księcia von Pfalz-Neuburg. Wszystkie trzy rodziny stanowiły osobne linie wywodzące się od palatynów reńskich: palatyn i książę von Pfalz-Zweibrücken, palatyn i książę von Pfalz-Valdenz, margraf von Brandenburg-Ansbach, margraf von Brandenburg-Kulmbach, landgraf von Hessen-Kassel, landgraf von Hessen-Darmstadt, margraf von Baden-Baden, margraf von Baden-Durlach, margraf von Baden-Hachberg, hrabiowie książęcy z różnych linii von Mömpelgard, książęcy hrabia von Henneberg, margraf von Nomeny, książęcy hrabia von Hohenzollern. Wszyscy oni posiadali głosy wirylne, tzn. głos każdego z nich liczył się osobno, jednostkowo. Jednak pamiętać należy, że to członkowie kurii z członkami kurii książąt Rzeszy (tu: hrabiami), zmuszeni byli uzgadniać określone stanowisko w określonej sprawie. W omawianej tu kurii książęcej najważniejszymi osobami byli też książęta i hrabiowie. Wymieńmy tu przede wszystkim osoby takie

⁸ K.F. Pauli, *Einleitung in die Kenntniss des deutschen Hohen und Niedern Adels*, Halle 1753, s. 14.

jak arcyksiężna austriacka, palatyni reńscy i księstwa dwóch mostów zu Birkenfeld, księżęta sascy (w liniach albertyńskiej należeli do książąt kurialnych), dalej linia ernestyńska z domami w Weimarze, Eisenach, Gotha und Altenburg, Meiningen, Hildburgshausen, Coburg-Saalfeld, dalej margrafowie brandenburscy z Culmbachi Bayreuth, Onolzbach lub Anspach-Bayreuth, księżęta zu Braunschweig-Wolfenbüttel z domem bawarskim, księżęta Würtemberscy z domami w Stuttgartarcie, Neustadt, Mümpelgard, Oleśnicy i Bierutowa, landgrafowie hescy w Cassel, Rheinfels-Rothenburgu, Darmstadt, Homburgu, margkgrafowie badeńscy z Baden, Durlach, księżęta meckelburscy w Schwerinie-Güstrow i Strelitz, księżęta holsztyńscy w Sundenburgu z domów: Augustenburg, Beck, Wiesenburg, Glücksburg, Plön, Gottorp; księżęta anhalccy z Dessau, Bernburga-Schaumburga, Cöthen, Zerbst. W dalszej kolejności wymienia się książąt von Ahremberg, książąt von Hohenzollern, książąt Lobkowitz, Salm, książąt i hrabiów Dietrichstein-Nicolzburg, książąt von Nassau, Auersperg, Fürstenberg, Liechtenstein, Thun und Taxis, Schwarzburg⁹.

Były jeszcze cztery zbiorowe głósy. Posiadali je panowie zgromadzeni w kolegiach hrabiowskich bądź ławach, odpowiednio: westfalskiej, szwabskiej, frankijskiej i heskiej. W skład ławy westfalskiej (*westfälisches Grafenbank*) wchodziłi hrabiowie Katzenelnbogen, Nassau-Weilburg, Nassau-Dillenburg, Rieneck, Solms, Ziegenhain oraz Wertheim. W westfalskiej ławie miał prawo zasiąść nawet król Anglii jako władca hrabstw Hoya, Diepholz, König oraz Spiegelberg.

W skład szwabskiej ławy hrabiów (*schwäbisches Grafenbank*) wchodziłi hrabiowie Schwarzenberg (z racji posiadania hrabstw Klettgau oraz Sulz), Königsegg, Waldburg, margrafowie von Baden, Leyen, Fugger, Abensperg und Traun, Sinzendorf, Stadion (z racji posiadania władztwa Thannhausen, od 1708), Maxlrain, Rechberg, Pappenheim, Tilly, Weissenwolff, Wolkenstein, Khevenhüller, Kuefstein, Harrach, Sternberg, Neipperg, Trautmannsdorff, Waldstein-Wartenberg, Sickingen, Schlick.

W skład ławy frankijskiej (*fränkisches Grafenbank*) wchodziłi hrabiowie Hohenlohe-Bartenstein, Hohenlohe-Schillingsfürst, Hohenlohe-Öhringen, Hohenlohe-Neuenstein, Hohenlohe-Langenburg, Hohenlohe-Ingelfingen, Hohenlohe-Kirch-

⁹ Ch.F. Jacobi, G.F. Krebel, *Europäisches genealogisches Handbuch in welchem die neuesten Nachrichten von allen Häusern jetztregierender europäischer Kaiser und Könige, und aller geist- und weltlichen Chur- und Fürsten, wie auch Grafen des Heiligen Römischen Reichs, ingleichen von den Cardinälen, Mitgliedern der Ritter-Orden, auch Dom- und Capitularherren der Erz- und Hochstifter in Deutschland, befindlich...*, Gleditsch 1780, Cap. 6, s. 1-120, 215-267, 282-369; J. Arndt, *Zwischen kollegialer Solidarität und persönlichem Aufstiegsstreben. Die Reichsgrafen im 17. und 18. Jahrhundert*, [w:] *Der europäische Adel im Ancien Regime. Von der Krise der ständischen Monarchien bis zur Revolution (ca. 1600-1789)*, red. R.G. Asch, Köln 2001, s. 108-113; por. V. Press, *Kaiser Karl V. König Ferdinand und die Entstehung der Reichsritterschaft*, Wiesbaden 1980; *idem*, *Die Reichsritterschaft im Reich der frühen Neuzeit*, "Nassauische Annalen", 87: 1976, s. 101-122; G. Schumann, *Jährliches genealogisches Hand-Buch in welchem die neuesten Nachrichten von allen Häusern jetzt-regierender europäischer Kayser und Könige, und aller geist- und weltlicher Chur- und Fürsten, wie auch Grafen des Heiligen Römischen Reichs, ingleichen aller Cardinäle, Mitglieder königlicher Orden ...*, Gleidisch 1749, s. 1737-1747.

berg, Castell-Rüdenhausen, Castell-Remlingen, Erbach-Fürstenau, Erbach-Erbach, Erbach-Schönberg, Wertheim, Limpurg-Gaildorf, Pückler-Limpurg, Leiningen, Württemberg, Löwenstein-Wertheim, Hohenlohe-Bartenstein, Brandenburg-Ansbach, Limpurg-Speckfeld, Limpurg-Wolfstein, Rieneck, Seinsheim, Schönborn, Schönborn, Graevenitz, Brandenburg-Ansbach, Geyer, Notthafft, Windisch-Graetz, Orsini-Rosenberg, Starhemberg, Wurmbrand, Giech, Graevenitz, Pückler-Limpurg.

I wreszcie do ławy heskiej (*wetterauisches Grafenbank*) wchodził hrabiowie Brandenburg-Ansbach, Burggraf von Kirchberg, Nassau-Weilburg, König von Preußen (z racji posiadania hrabstwa Tecklenburg), Wied-Runkel, Wied-Neuwied, Schaumburg-Lippe, Landgraf von Hessen-Kassel, Oldenburg, zur Lippe, Kurfürst von Braunschweig-Lüneburg (z racji posiadania hrabstwa Bentheim), Bentheim und Steinfurt, książę kurialny von Braunschweig-Lüneburg (z racji posiadania hrabstwa Hoya), książę kurialny Braunschweig-Lüneburg (z racji posiadania hrabstwa Diepholz), Nassau-Diez-Oranien, Löwenstein-Wertheim (z racji posiadania hrabstwa Virneburg), książę Kaunitz (z racji posiadania hrabstwa Rietberg), książę Waldeck (z racji posiadania hrabstwa Pyrmont), Törring-Jettenbach, von Asprenont-Lynden, Fürst von Salm-Salm (z racji posiadania hrabstwa Anholt), Metternich, książę von Anhalt-Bernburg-Schaumburg-Hoym (z racji posiadania hrabstwa Holzappel), Sternberg, Plettenberg, Limburg-Styrum-Bömelberg, Wallmoden-Gimborn, Quadt, Ostein, Nesselrode, von der Mark, Schaesberg, Salm-Reifferscheidt, Arenberg, Platen, Sinzendorf, Bretzenheim, Fürst von Ligne (z racji posiadania hrabstwa Fagnolle), Waldbott von Bassenheim, Herzog von Braunschweig-Lüneburg (z racji posiadania hrabstwa Blankenburg), Manderscheid, Rantzau, Velen. Prócz posiadania głosu wirylnego w pierwszej kurii, do ławy heskiej wchodził również markgraf brandenburski i król pruski zarazem, a następnie landgraf Hessel-Kassel, książę Oldenburg, książę kurialny brunszwicko-lüneburski, książę brunszwicko-lüneburski-wolfenbüttelski oraz książę von Nassau¹⁰.

Co ciekawe, w skład tych ław, które łącznie posiadały jeden głos, jak i w całej kurii drugiej sejmu, wchodził nie tylko hrabiowie, ale i dwóch królów oraz liczni książęta posiadający majątki uprawniające ich do zasiadania w ławie książąt. Zwróćmy więc uwagę, iż prócz zasiadania w *Reichsürstenrat*, pewna grupa książąt została umieszczona w ławach hrabiowskich. Wynikało to zwyczajowo z tradycji. Często hrabia uzyskiwał tytuł księcia Rzeszy, a część majątku pozostawała hrabstwem, bądź książę Rzeszy nabywał hrabstwo, co paradoksalnie w tym przypadku

¹⁰ N. Schönburg, *Die verfassungsrechtliche Stellung des Reichsgrafenstandes vom Ausgang des Mittelalters bis zum Ende des alten Reiches*, Wien 2008, s. 86-185, [manuskrypt]; G. Köbler, *Historisches Lexikon der deutschen Länder. Die deutschen Territorien vom Mittelalter bis zur Gegenwart*, München 2007, s. 781; J. Arndt, *Das Niederrheinisch-Westfälische Reichsgrafenkollegium und seine Mitglieder 1653-1806*, Dissertation Ruhr-Universität Bochum 1987, Mainz 1991.

uprawniało go do zasiadania w dwóch ławach. Oczywiście wzmocniało to pozycję hrabiów, zwłaszcza że licznie byli reprezentowani również w zgromadzeniu ogólnym. Z drugiej strony nie jest powiedziane, że interesy wszystkich hrabiów były ze sobą zbieżne, ponieważ arystokraci posiadali zazwyczaj kilka tytułów odnoszących się do innych władztw Rzeszy. Odgrywali wówczas dużą rolę, choć ubiegali ich w prawach naturalnie elektorzy, a z drugiej izby – książęta. Znając prawa procedencji wśród możnowładztwa nie możemy nie wysnuć takiego oto wniosku, iż w skali kraju i funkcjonowania Sejmu Rzeszy byli oni rzeczywiście drugą siłą w państwie. Ponieważ jednak nie istniała osobna kuria hrabiowska (oprócz czterech ław, po jednym głósie każda), nie wydaje się, aby wypracowane tu było określone, wspólne stanowisko hrabiów. Nie na tym polegało funkcjonowanie tego sejmku, nie składała do tego też właśnie jego struktura.

Każda kuria obradowała oddzielnie, a cesarz nie miał prawa podpisywania uchwał bez jednomyślnej konkluzji sejmku. Cesarz bez zgody sejmku już w połowie XVI wieku nie mógł rozpisywać podatków, a w 1570 r. utracił władzę zwierzchnią nad sprawami wojskowymi. Pomijając sejm, którego władza osłabła, jak pisano, po 1663 r., i wraz z podupadającą władzą cesarską tak na arenie międzynarodowej, jak i w polityce wewnętrznej, hrabiowie mogli już samodzielnie prowadzić nawet politykę zagraniczną. Chodziło głównie o zawieranie osobnych, indywidualnych sojuszy z innymi państwami (przymierza, wypowiedanie wojny czy zawieranie pokoju). *Herrenstand*, a w tym hrabiowie powoli zamykał cesarzowi drogę do powiększania liczby tak elektorów, jak i książąt i hrabiów Rzeszy. Po 1664 r. cesarz też nie był już mile widziany podczas obrad sejmku Rzeszy.

Drugim gremium o charakterze ogólnoniemieckim, o którym chcemy napisać, były Zgromadzenia Okręgów Rzeszy (*Reichskreisstage*). Obszar Rzeszy był bowiem tak podzielony, że grupy poszczególnych ziem posiadały własne gremia/sejmy prowincjonalne. I tak każdy odpowiedni okręg miał swoje zgromadzenia wewnętrzne silnie, bezpośrednio powiązane z Sejmem Rzeszy. Ustalały i uzgadniały bowiem sprawy związane z obronnością, czasem wspólne stanowisko na poczet decyzji sejmku Rzeszy, mianowanie do Sądu Kameralnego Rzeszy (*Reichskammergericht*) etc. Prócz tego każdy okręg Rzeszy miał też swojego Starostę (*Kreisobristen*). W dalszej kolejności będziemy wymieniali już jedynie liczbę członków zgromadzenia, a imiennie podawać wyłącznie zasiadających tam hrabiów, przy czym elektorów z tytułami margrafów czy landgrafów, a także palatynów, mimo iż mieli oni status książęcy, zaliczymy zgodnie z metodologią mającą na celu podkreślenie siły politycznej i społecznej do hrabiów, gdyż w istocie takie tytuły posiadali.

Dla naszych rozważań w tym momencie ważnym jest istnienie tych wewnętrznych zgromadzeń, w których ważną rolę odgrywali właśnie hrabiowie. I tak dla okręgu bawarskiego w zgromadzeniach jego członków, na chwilę przed rozpadem

cesarstwa, udział brało 8 przedstawicieli duchowieństwa oraz 12 przedstawicieli arystokracji. Byli podzieleni na ławę duchowieństwa oraz ławę świecką. W ławie świeckiej zasiadał książę Bawarii, książę-palatyn Neurga, książę palatyn Sulzbach, książę landgraf Leuchtenberg, książę hrabia Störnstein, hrabia Haag, hrabia Ortenburg, właściciel hrabstwa Ehrenfels, właściciel hrabstwa Sulzbürg-Pyrbaum, hrabia Hohenwaldeck, hrabia rzeszy Breitenegg oraz plenipotent miasta Regensburg. W ławie świeckiej hrabiowie (włączając hrabiów palatynów) stanowili aż 50%, a licząc wszystkich członków zgromadzenia, łącznie z duchowieństwem, była to liczba sięgająca 30%¹¹.

Leżący w sercu cesarstwa okręg frankijski posiadał dwudziestodzieciuosobowy skład zgromadzenia. Lista hrabiów opiewała na 12 osób, przy czym w osobnych ławach, prócz duchownych i miast, wydzielono dwie osobne ławy hrabiów, tych z atrybutem książęcości i hrabiów zwykłych. Dawało to łącznie ponad 41% członków. Idąc dalej należy w tej grupie wymienić książęcych markgrafów Brandenburg-Ansbach, margrafów von Brandenburg-Kulmbach, hrabiów von Henneberg, hrabiów von Schwarzenberg, hrabiów Löwenstein-Wertheim, hrabiów Hohenloewaldenburg, a z ławy hrabiowsko-baronowskiej rody von Castell, von Erbach, von Hohenloewaldenburg, von Rieneck, von Welzheim, von Wertheim¹².

Dolny okręg reńsko-westfalski był położony na granicy z Niderlandami, z większą liczbą kurii niż to miało miejsce gdzie indziej. Znajdujemy tutaj kurię książąt kościoła, kurię świeckich książąt-palatynów Rzeszy, następnie hrabiów i baronów oraz kurię miast. Do tego na tym terenie funkcjonowały władztwa, których, niestety, nie dopuszczono do głosu na sejmiku okręgu. Wśród hrabiów wymienia się właścicieli hrabstw Anholt, Bentheim, Blankenheim und Gerolstein, Bronkhorst, Diepholz, Gemen, Gimborn, Hallermund, Holzappel, Hoya, Kerpen und Lommersum, Lippe, Manderscheid, Moers, Myllendonk, Nassau-Dillenburg, Oldenburg, Ostfriesland, Pymont, Reckheim, Reichenstein, Rietberg, Salm-Reifferscheid, Sayn, Schaumburg, Schleiden, Piegelberg, Steinfurt, Teckelburg, Virneburg, Wickrath Wied, Winneburg und Beilstein, Wittem. Na 74 podmioty hrabstwa, z liczbą 33, stanowiły prawie 50% reprezentacji zgromadzenia okręgu¹³.

¹¹ W. Dotzauer, *Die deutschen Reichskreise (1383-1806)*, Stuttgart 1998, s. 519 nn.

¹² *Ibidem*, s. 81-142.

¹³ *Ibidem*, s. 263-284 oraz 297 nn.; *idem*, *Die deutschen Reichskreise in der Verfassung des alten Reiches und ihr Eigenleben (1500-1806)*, Darmstadt 1989, s. 85-102 oraz 262-304; W. Fabricius, *Erläuterungen zum geschichtlichen Atlas der Rheinprovinz*, t. 2, Bonn 1898, s. 53-398; P.C. Hartmann, *Regionen in der frühen Neuzeit. Der Kurrheinische und Oberrheinische Reichskreis*, [w:] *Regionen und Föderalismus. 50 Jahre Rheinland-Pfalz*, red. M. Matheus, Stuttgart 1997, s. 31-47; G. Köbler, *Historisches Lexikon der deutschen Länder. Die deutschen Territorien vom Mittelalter bis zur Gegenwart*, München 2007, s. 354-355 oraz 469-470; M. Müller, *Die Entwicklung des Kurrheinischen Kreises in seiner Verbindung mit dem Oberrheinischen Kreis im 18. Jahrhundert*, "Mainzer Studien zur Neueren Geschichte", 24: 2008, s. 24-45; H. Neuhaus, *Die rheinischen Kurfürsten, der kurrheinische Kreis und das Reich im 16. Jahrhundert*, "Rheinische Vierteljahrsblätter" 48: 1984, s. 138-160; *idem*, *Der Niederrheinisch-Westfälische*

Tak liczna reprezentacja hrabstw w zgromadzeniach okręgów Rzeszy oraz przedstawianie wspólnego stanowiska podczas obrad sejmowych niewątpliwie świadczy o ich możliwościach wpływania na politykę na poziomie ogólnopaństwowym. Pamiętajmy jednak, iż ilość nie musiała przekładać się na jakość, a hrabiowie, co oczywiste, nie zawsze musieli być zgodni co do konkretnych, rozpatrywanych kwestii. Jednak ich siłą był fakt, że ostatecznie regulowali między sobą jedno wotum.

Dolnosaksoński okręg, co ciekawe, prócz zadań o charakterze militarnym, przejął na siebie większość zadań związanych z biciem monety, ponieważ to tam właśnie, w górach Harzu, istniało szeroko rozwinięte kopalnictwo srebra. Na 28 terytoriów bezpośrednio podległych cesarzowi, możemy wymienić jedynie hrabstwa Regenstein, Shaumburg, Rantzau i Spiegelberg (niecałe 15% wszystkich państw). Tak mały odsetek hrabstw był wyjątkiem wśród wszystkich okręgów Rzeszy. Okręg stanowił dość spójny obszar z dwoma enklawami zewnętrznymi i rozciągał się w kierunku środkowych Niemiec, czyli wschodniego cesarstwa. Obejmował liczną grupę księstw świeckich, gdyż było ich aż 21¹⁴.

Kolejny, szwabski okręg, graniczył od południa z terytoriami szwajcarskimi. W skład ławy hrabiowskiej, która była wyłączona spośród innych, wchodził panowie (hrabiowie i baronowie) na Alschhaufen, Oettingen Wallerstein, Fürstenberg Moßkirch, Sultz, Monfort, Wisenstring, Fürstenberg Heiligenberg, Fürstenberg Stüllingen i Küntzger-Thal, Oettingen zu Oettingen, Bahr, Zeill, Scheer, Königseck Rothenfels, Königseck Aulendorf, Wollffeck. Tutaj na 60 przedstawicieli ław zanotowano 16 hrabiów, co stanowiło 25% wszystkich osób zasiadających w sejmiku okręgu. W przedstawicielstwie szwabskim, odwrotnie niż w okręgu dolnośląskim, nie zasiadał żaden książę¹⁵.

Okręg Górnego Renu sięgał od Sabaudii po Hesję-Kassel. Z punktu widzenia etnicznego był to okręg szczególnie różnorodny, a w skład ław wchodziły aż 83 terytoria, którymi szczególnie ciężko było zarządzać. Z perspektywy cesarstwa może nie miało to znaczenia, jednak obrady tegoż właśnie sejmiku były najbardziej burzliwe. Ostatecznie ważnym było, aby okręg spełniał swoją rolę. A jak pokazała historia tak właśnie było. Szczęściem dla cesarza do XVIII w., wskutek procesu kumulacji dóbr w Górnym Renie, pozostały już tylko 42 majątki jako bezpośrednie

Reichskreis. Eine Region der Frühen Neuzeit?, "Westfälische Forschungen", 52: 2002, s. 95-110; J. Arndt, *Die Verflechtung des Rheinlandes mit dem politisch-rechtlichen System des Alten Reiches 1648-1806*, "Annalen des Historischen Vereins für den Niederrhein", 208: 2005, s. 155-174; por. też: H.-J. Behr, *Der Niederrheinisch-Westfälische Reichskreis um 1560 und 1794*, Münster 1982; A. Schneider, *Der Niederrheinisch-Westfälische Kreis im 16. Jahrhundert. Geschichte, Struktur und Funktion eines Verfassungsorgans des Alten Reiches*, Düsseldorf 1985.

¹⁴ W. Dotzauer, *Die deutschen Reichskreise (1383-1806)*..., s. 334-381.

¹⁵ J. Arnold, *Baden Und Württemberg im Zeitalter Napoleons*, Stuttgart 1987, [b.n.s.]; M. Plassmann, *Zwischen Reichsprovinz und Ständebund. Der Schwäbische Reichskreis als Handlungsrahmen minder-mächtiger Stände*: <http://www.ag-landeskunde-oberrhein.de/index.php?id=p395v> [dostęp: 4.03.2021].

lenna Rzeszy, choć rzeczywiście do końca XVIII w. ich liczba nieznacznie wzrosła. Kolejny problem było mocne zróżnicowanie religijne, co stanowiło zarzewie zwyczajnych awantur wybuchających podczas trwania zgromadzeń. Dało to o sobie znać zwłaszcza w okresie wojny trzydziestoletniej. Wówczas to tamtejszy sejm niejednokrotnie nie był w stanie wypracować konsensusu, nie wysyłając legatów przy przedstawicielach, książętach i hrabiach na Sejm Rzeszy. Te nieporozumienia były na rękę cesarzowi w jego polityce tak wewnętrznej, jak i zewnętrznej. W zgromadzeniu okręgu zasiadali właściciele osiemdziesięciu trzech jednostek administracyjnych. W grupie hrabiów w poszczególnych ławach zasiadało 32 reprezentantów hrabiów palatyńskich oraz książęcych hrabstw i landgrafstw. Była to duża strata, gdyż hrabiowie stanowili 40% składu tamtejszego sejmu¹⁶.

Kolejnym okręgiem był okręg burguncki. Tutaj znajdowały się 24 ośrodki administracyjne, z czego 11 hrabstw wraz z historycznym tzw. Wolnym Hrabstwem Burgundii (*Freigrafenschaft Burgund*). Posiadało ono szczególny status dość luźnego związku z Rzeszą. Było jednak zobowiązane do współpracy w sprawach militarno-obronnych. Tutaj hrabstwa stanowiły niemal 50% wszystkich ziem. Po wojnie trzydziestoletniej, w 1648 r. od Rzeszy odpadły jednak północne, austriackie dotąd Niderlandy jako Republika Zjednoczonych Prowincji, a hrabstwo Burgundii stało się już w XVI w. podległe Koronie Hiszpanii. Bardziej jednoznaczne określenie ilości hrabstw byłoby możliwe przy zastosowaniu metody kwantytatywnej i analizie poszczególnych okresów funkcjonowania Rzeszy. Wahania oscyływałyby do trzech hrabstw mniej w drugiej połowie XVII wieku niż z końcem XV wieku. Na potrzeby syntezy problemu pozostaniemy jednak przy ogólnym, powyższym obrazie sytuacji¹⁷.

Elektoraty Reńskie były dość luźnym konglomeratem 15 państweczek położonych w zachodniej Rzeszy, z czego 5 posiadało rangę hrabstw. Były to: hrabstwo zamkowe Rheineck, hrabstwo Neuenahr, hrabstwo Nieder-Isenburg, Nassau-Beilstein oraz Salm-Reifferscheid. Łącznie hrabiowie stanowili tam 33% wszystkich członków zgromadzenia. Był to w pewnym sensie sztucznie uformowany okręg, którego projektantem był sam cesarz Maksymilian I (1486-1519). Z uwagi na fakt,

¹⁶ G. Köbler, *Oberrheinischer Reichskreis*, "Historisches Lexikon der deutschen Länder. Die deutschen Territorien vom Mittelalter bis zur Gegenwart", 4: 1992, s. 431-432; W. Dotzauer, *Die deutschen Reichskreise (1383-1806)*..., s. 239; J. Arndt, *Die Verflechtung des Rheinlandes mit dem politisch-rechtlichen System des Alten Reiches 1648-1806*, "Annalen des Historischen Vereins für den Niederrhein", 208: 2005, s. 155-174.

¹⁷ W. Dotzauer, *Die deutschen Reichskreise (1383-1806)*..., s. 3-52 oraz 390-440; I. de Luca, *Geographisches Handbuch von dem Oestreichischen Staate*, t. 5, Wien 1792, s. 369 nn.; J. Arndt, *Habsburgische Hausmachtpolitik im Vergleich. Die Entstehung des Erzherzogtums Österreich und des Burgundischen Kreises*, [w:] *Aspectos históricos y culturales bajo Carlos V.*, red. Ch. Strosetzki, Frankfurt a. M. 2000, s. 119-137; W. Dotzauer, *Die deutschen Reichskreise (1383-1806). Geschichte und Aktenedition*, Stuttgart 1998, s. 58-80; W. Fabricius, *Erläuterungen zum geschichtlichen Atlas der Rheinprovinz*, t. 2, Bonn 1898, s. 3-52; P.C. Hartmann, *Regionen in der frühen Neuzeit. Der Kurrheinische und Oberrheinische Reichskreis*, [w:] *Regionen und Föderalismus*..., Stuttgart 1997, s. 31-47.

ze część terytoriów cesarstwa i tak nie podlegało podziałowi na okręgi, tworząc go miano na uwadze niejaki zespolenie tychże ziem Rzeszy i niepozostawienie w jej sercu kolejnych luźnych państw. W tym sensie okręg ten był tworem nieco sztucznym. Do jego skłonił cesarza fakt, iż rządzący tymi terenami wcześniej i tak występowali ze wspólnie wypracowanymi postulatami na sejmach Rzeszy. Brak okręgu pod swoim przewodnictwem był nie do pomyslenia również dlatego, iż na jego czele stał palatyn reński, hrabia Palatynatu w randze księcia, u którego boku, mimo konfliktów związanych z reformacją, stali arcybiskupi Kolonii, Trewiru i Moguncji. Jak pamiętamy, byli oni elektorami Rzeszy, wybierającymi cesarza¹⁸.

Okręg austriacki powstał już w 1500 r., a jego ostatecznie ramy zostały zatwierdzone rok później na Sejmie Rzeszy w Wormacji. Okręg ten obejmował dużą część krajów dziedzicznych (*Erbländer*) Habsburgów z wyjątkiem Królestwa Czech i wchodzących w ich skład hrabstw Moraw i Kłodzka. W jego skład wchodziło łącznie 17 określonych terytoriów administracyjnych. Wśród nich zaledwie hrabstwa Görz, Tyrolu, Istrii i Schaunberg. Dawało to jednak aż 25% reprezentantów z tytułem hrabiego w sejmie okręgu¹⁹. Jednym z głównych zadań była obrona wschodnich terytoriów władztwa, w tym oczywiście ochrona przed tzw. zagrożeniem tureckim (*Türkengefahr*). Największym sukcesem tego sejmiku okręgowego była jedność i sprawna decyzyjność w kwestiach dotyczących wojen z Państwem Osmańskim w XVI-XVII wieku. To właśnie pochodzący z tego okręgu generałowie wraz z tutaj rekrutowanymi wojskami grali pierwsze skrzypce w czasach zmagania na terenie Bałkanów. Srogą porażką, jaka zapadła w pamięć tutejszych mieszkańców, były wojny z lat 1526-1566 i utrata większości Królestwa Węgier.

Poszczególne posiedzenia okręgów miały swój podział na ławy, w których to hrabiowie występowali w większości niezależnie od innych stanów. Jedynie dwukrotnie, w ramach herrenstandu, wystąpili wraz z baronami. Podobnie, jak to miało miejsce w sejmie Rzeszy, zgromadzenia okręgów odbywały się w różnych miejscach.. Tutaj jednak hrabiowie musieli czuć się bardziej dowartościowani owym wyszczególnianiem ław hrabiowskich. Przykładowo w okręgu szwabskim istniało pięć ław, a jedną z nich była właśnie ława hrabiów (obok ław książąt, prałatów – czyli najwyższych duchownych, baronów i miast). Podobnie było w okręgu górnego Renu, gdzie zgromadzenie podzielono na książąt kościoła, książąt świeckich, hrabiów i miasta. W odbywającym się w Westfalii istniały kurie prałatów, książąt, hrabiów i miast. Co ciekawe, w Bawarii istniał podział na ławy kościelną

¹⁸ M. Müller, *Die Entwicklung des Kurrheinischen Kreises in seiner Verbindung mit dem oberrheinischen Kreis im 18. Jahrhundert*, Frankfurt am Main 2008, s. 52-112; W. Dotzauer, *Die deutschen Reichskreise (1383-1806)*..., s. 534 nn.

¹⁹ W. Dotzauer, *Die deutschen Reichskreise (1383-1806)*..., s. 381-388.

i świecką, w innych – czasowo – stosowano obrady przy okrągłym stole, zupełnie bez podziału na ławy.

Wychodząc od 1500 roku, w pierwszej ławie pierwszego okręgu zasiadali książęta, ale i burgraf Norymbergii, ponadto istniała osobna ława hrabiowska. W drugim okręgu, prócz innych, istniały ławy landgrafów i hrabiów zwykłych osobno, w trzecim zasiadali margrafowie badeńscy łącznie z książętami i, jak wcześniej, ława hrabiów stanowiła osobny organ kolegialny sejmu okręgowego. W czwartym znajdziemy ławę książęcą z landgrafem heskim i ławę hrabiowską oddzielnie. Co ważne, takimi samymi, oddzielnymi ławami obdarzeni byli baronowie. Ponadto interesującym zjawiskiem był fakt, że hrabiowie byli łączeni z baronami w ramach herrenstandu jedynie sporadycznie i czasowo lub w razie braku frekwencji, jak to miało czasem miejsce w ziemiach dziedzicznych Habsburgów. Należy przy tym zauważyć, iż w piątym okręgu hrabia von Nassau wchodził w skład grupy książąt, a ława hrabiów plasowała się pomiędzy prałatami-duchownymi i baronami. W szóstym funkcjonował margraf Brandenburgii, landgraf Turynii, właściciele landgrafstw na terenie Brunszwiku. Osobno funkcjonowały tu ławy duchowieństwa, hrabiów i baronów. Należy oczywiście pamiętać, iż występujące w liczbie od 6 do 15 w poszczególnych okręgach osobistości o pozycji książęcej w Rzeszy miały czasem w tych zgromadzeniach pojedynczy głos wirylny²⁰.

Warto wspomnieć, iż nie wszystkie okręgi miały swoje zgromadzenia. Dopiero w 1529 roku wprowadzono zarządzenia je erygujące i powstały tamtejsze pierwsze gremia przedstawicielskie, zbierające się z reguły raz w roku. Deliberacje zajmowały kilka do kilkunastu dni. Początkowo każdy, kto wchodził w skład sejmu okręgowego, dysponował jednym głosem, a na czele każdego zgromadzenia stał tzw. książę okręgu (*Kreisausschreibender Fürst*), którego wybierano z najwyższej postawionego w hierarchii stanowej danej ziemi, jak biskup Konstancji i książę von Württemberg w okręgu szwabskim czy elektor Moguncji w okręgu reńskim. Z czasem sejm stał się i dziedziczny i kolegialny, gdyż tworzyło go dwóch przedstawicieli świata świeckiego i duchownego. Elementy te nie miały jednak charakteru regularnego. Zadaniem takiego księcia było zwoływanie i prowadzenie sejmów okręgów, ponadto publikowanie prawa stanowionego przez powyższe zgromadzenia i ich egzekwowanie drogą utrzymywania wewnątrzokręgowego wojska, zwanego zwyczajowo dragonami ziemskimi (*Landesdragonen*), a także utrzymywanie kontaktów z sejmami innych okręgów oraz utrzymywanie pokoju krajowego (*Landfrieden*). W rzeczywistości funkcje te pełnili starostowie okręgów (*Kreishauptmann*), za którymi stał cały stanowy aparat urzędniczy, od zastępcy (*Stellvertreter*) pocz-

²⁰ Maximilian I, *Regiments-Ordnung Maximilians I. (Augsburger Reichstag), 1500, Juli 2*, [w:] *Quellensammlung zur Geschichte der Deutschen Reichsverfassung in Mittelalter und Neuzeit*, red. K. Zeumer, t. 2, Tübingen 1916, s. 297-307.

nając. Podobnie jak w innych terytoriach Rzeszy i samego Świętego Cesarstwa, od Łużyc po Krainę i Dalmację, system był niemal identyczny. Co interesujące, prócz dragonów, formacji o charakterze policyjnym, z czasem zaczęto powoływać własne wojsko pod dowództwem wyznaczanego w tym celu generała (*Kreisgeneral*), którym zwyczajowo był hrabia. Prócz sejmów okręgów powoływano sejmiki pomniejszych terytoriów. Mogły one być nazywane Deputacjami (*Deputationen*) i były odpowiedzialne za sprawy bieżące. Były to tzw. *Enge Zusammenkünfte*, czyli zgromadzenia zawężone. Nie było tu oczywiście ław, każdy występował w swoim własnym imieniu. Funkcjonowały również urzędy radców, kancelarie okręgów, księstw, hrabstw, byli tam zatrudnieni sekretarze, komisarze, koncypiści, liczni kanceliści, notariusze i poborcy podatkowi²¹.

Literatura

- Arndt J., *Das Niederrheinisch-Westfälische Reichsgrafenkollgium und seine Mitglieder 1653–1806*, Mainz 1991.
- Arndt J., *Die Verflechtung des Rheinlandes mit dem politisch-rechtlichen System des Alten Reiches 1648–1806*, "Annalen des Historischen Vereins für den Niederrhein", 2005, 208.
- Arndt J., *Habsburgische Hausmachtspolitik im Vergleich. Die Entstehung des Erzherzogtums Österreich und des Burgundischen Kreises*, [w:] *Aspectoshistóricos y culturales bajo Carlos V.*, red. Ch. Strosetzki, Frankfurt a. M. 2000.
- Arndt J., *Zwischen kollegialer Solidarität und persönlichem Aufstiegsstreben. Die Reichsgrafen im 17. und 18. Jahrhundert*, [w:] *Der europäische Adel im Ancien Regime. Von der Krise der ständischen Monarchie bis zur Revolution (ca. 1600/1789)*, red. R.G. Asch, Köln 2001.
- Arnold J., *Baden und Württemberg im Zeitalter Napoleons*, Stuttgart 1987.
- Behr H.-J., *Der Niederrheinisch-Westfälische Reichskreis um 1560 und 1794*, Münster 1982.
- Boockmann H., *Geschäfte und Geschäftigkeit auf dem Reichstag im späten Mittelalter*, München 1988.
- Dotzauer W., *Die deutschen Reichskreise (1383–1806). Geschichte und Aktenedition*, Stuttgart 1998.
- Dotzauer W., *Die deutschen Reichskreise in der Verfassung des alten Reiches und ihr Eigenleben (1500–1806)*, Darmstadt 1989.
- Fabricius W., *Erläuterungen zum geschichtlichen Atlas der Rheinprovinz*, t. 2, Bonn 1898.
- Fukala R., *Dramat Europy. Wojna trzydziestoletnia (1618–1648) a kraje Korony Czeskiej*, Wrocław 2015.
- Hartmann P.C., *Regionen in der frühen Neuzeit. Der Kurrheinische und Oberrheinische Reichskreis*, [w:] *Regionen und Föderalismus. 50 Jahre Rheinland-Pfalz*, red. M. Matheus, Stuttgart 1997.
- Holzfurtner L., *Die Wittelsbacher. Staat und Dynastie in acht Jahrhunderten*, Stuttgart 2005.
- Jacobi Ch.F., Krebel G.F., *Europäisches genealogisches Handbuch in welchem die neuesten Nachrichten von allen Häusern jetztregierender europäischer Kaiser und Könige, und aller geist- und weltlichen Chur- und Fürsten, wie auch Grafen des Heiligen Römischen Reichs, ingleichen von den Cardinälen, Mitgliedern der Ritter-Orden, auch Dom- und Capitularberren der Erz- und Hochstifter in Deutschland, befindlich...*, Gleditsch 1780.
- Köbler G., *Historisches Lexikon der deutschen Länder. Die deutschen Territorien vom Mittelalter bis zur Gegenwart*, München 2007.

²¹ M. Plassmann, *Zwischen Reichsprovinz und Ständebund. Der Schwäbische Reichskreis als Handlungsrahmen minderächtiger Stände*, Vortrag bei Arbeitsgemeinschaft für geschichtliche Landeskunde am Oberrhein e. V. am 10. November 2000, <http://www.ag-landeskunde-oberrhein.de/index.php?id=p395v> [dostęp: 26.02.2021].

- Köbler G., *Oberrheinischer Reichskreis*, "Historisches Lexikon der deutschen Länder. Die deutschen Territorien vom Mittelalter bis zur Gegenwart" 1992, 4.
- Konopnicka M., *Oficer-urzędnik-dworzanin. Kariery szlachty śląskiej w państwie pruskim (1740-1806)*, Zielona Góra 2014.
- Kuczer J., *Baronowie, hrabiowie, książęta. Nowe elity Śląska (1629-1740)*, Zielona Góra 2013.
- Luca de I., *Geographisches Handbuch von dem Oestreichischen Staate*, t. 5, Wien 1792.
- Maximilian I., *Regiments-Ordnung Maximilians I. (Augsburger Reichstag), 1500, Juli 2*, [w:] *Quellen-sammlung zur Geschichte der Deutschen Reichsverfassung in Mittelalter und Neuzeit*, red. K. Zeu-mer, t. 2, Tübingen 1916.
- Müller M., *Die Entwicklung des Kurrheinischen Kreises in seiner Verbindung mit dem Oberrheinischen Kreis im 18. Jahrhundert*, "Mainzer Studien zur Neueren Geschichte", 2008, 24.
- Neuhaus H., *Der Niederrheinisch-Westfälische Reichskreis. Eine Region der Frühen Neuzeit?*, "Westfälische Forschungen" 2002, 52.
- Neuhaus H., *Die rheinischen Kurfürsten, der kurrheinische Kreis und das Reich im 16. Jahrhundert*, "Rhei-nische Vierteljahrsblätter" 1984, 48.
- Pauli K.F., *Einleitung in die Kenntniss des deutschen Hohen und Niedern Adels*, Halle 1753.
- Plassmann M., *Zwischen Reichsprovinz und Ständebund. Der Schwäbische Reichskreis als Handlungsrah-men mindermächtiger Stände*, Vortrag bei Arbeitsgemeinschaft für geschichtliche Landeskunde am Oberrhein e.V. am 10. November 2000; <http://www.ag-landeskunde-oberrhein.de/index.php?id=p395v>.
- Press V., *Das Haus Bayern*, [w:] *Jahrbuch des Historischen Vereins für das Fürstentum Liechtenstein*, 1995, 93.
- Press V., *Die Reichsritterschaft im Reich der frühen Neuzeit*, "Nassauische Annalen" 1976, 87.
- Press V., *Kaiser Karl V. König Ferdinand und die Entstehung der Reichsritterschaft*, Wiesbaden 1980.
- Schieffer R., *Christianisierung und Reichsbildungen. Europa 700-1200*, München 2013.
- Schneider A., *Der Niederrheinisch-Westfälische Kreis im 16. Jahrhundert. Geschichte, Struktur und Funk-tion eines Verfassungsorgans des Alten Reiches*, Düsseldorf 1985.
- Schönburg N., *Die verfassungsrechtliche Stellung des Reichsgrafenstandes vom Ausgang des Mittelalters bis zum Ende des alten Reiches*, Wien 2008.
- Schumann G., *Jährliches genealogisches Hand-Buch in welchem die neuesten Nachrichten von allen Häu- sern jetzt-regierender europäischer Kayser und Könige, und aller geist- und weltlicher Chur- und Für- sten, wie auch Grafen des Heiligen Römischen Reichs, ingleichen aller Cardinäle, Mitglieder königlicher Orden ...*, Gleidisch 1749.
- Strzyżewski W., *Herby i tytuły. Pieczęć szlachecka w księstwie głogowskim (XVI-XVIII wiek)*, War-szawa 2009.
- Swoboda W., *Polska wobec elekcji cesarza Karola V w roku 1519*, Wrocław 1947.